Väestönkasvulla Ruotsin rinnalle?

Tuire Santamäki-Vuori

Risto Murto,
Puuttuvat puoli miljoonaa - Väestökato ja Suomen talouden tulevaisuus.
Otava 2022, 191 sivua.

Kirjan nimessä kiteytyy työeläkeyhtiö Varman toimitusjohtajan Risto Murron näkemys väestökehityksen kriittisyydestä Suomen suotuisan tulevaisuuden edellytyksenä. Kasvavan väestön yhteiskunta on helpommin myös kasvavan talouden yhteiskunta. Eläkelupaukset, julkisen sektorin velat ja hyvinvointipalvelut ovat helpompia hoitaa kasvavalla kuin taantuvalla väestöllä.

Kirjasta rajautuvat ulos laajemmat pohdinnat kestävästä kehityksestä tai talouskasvun ja hyvinvoinnin monisäikeisestä keskinäisriippuvuudesta. Myös talouskasvun muiden ajureiden käsittely tehdään hyvin tiiviisti. Historiallisesti tuottavuuden kasvu on mahdollistanut elintasomme nousun. Sittemmin työn tuottavuuden kasvu on hidastunut kaikissa teollisuusmaissa, Suomessa erityisen jyrkästi. 2010-luvulla työn tuottavuus kasvoi keskimäärin selvästi alle prosentin vuosivauhtia. Uuden tuottavuusloikan toteutumista Murto pitää epätodennäköisenä, jos kohta teollisten investointien osalta tulevaisuus näyttää aiempaa lupaavammalta mm. vihreän energiasiirtymän avittamana.

Vanheneva, vähenevän väestön yhteiskunta uhkaa uudistua liian hitaasti, mistä Italia ja Japani nostetaan varoittaviksi esimerkeiksi. Murron kirjan fokus on siksi väestökehityksessä.

Väestökehityksen pitkät linjat

Pääosassa ovat historialliset ja kansainväliset kuvaukset väestökehityksestä ja väestöpolitiikasta sekä väestökehitystä määrittävistä osatekijöistä: syntyvyydestä, kuolleisuudesta ja nettomaahanmuutosta. Ne ovat kiinnostavia koosteita, joissa runsas numeroaineistokaan ei raskauta tekstin luettavuutta ja sosiaalihistoriallista sanomaa.

Väestökehitys ja erityisesti syntyvyys ovat usein yllättäneet. Useimmissa maailman maissa syntyvyys on laskenut alle luonnollisen uusiutumistason, mutta trendin ympärillä on ollut heilahteluja. Syntyvyyden laskun aiheuttama ikärakenteen muutos tuottaa talouteen demografista osinkoa, joka tukee talouskasvua silloin, kun

KTT Tuire Santamäki-Vuori (tuire.santamaki-vuori@outlook.com) on eläkkeellä oleva THL:n hyvinvointiosaston johtaja ja Helsingin yliopiston dosentti.

työikäisten osuus on suuri suhteessa lapsiin ja ikääntyneisiin. Positiivinen vaihe kestää vuosikymmeniä. Kun suuret ikäluokat siirtyvät eläkkeelle ja työikäisiksi tulevat ikäluokat ovat niitä pienempiä, demografinen osinko muuttuu negatiiviseksi. Suomessa näin on jo käynyt.

Globaalia väestökehitystä tarkastellaan kirjassa myös geopoliittisesta näkökulmasta. Afrikan väkirikkaimman maan Nigerian osalta nostetaan esille kiinnostava havainto uskonnon ja kulttuurin merkityksestä. Pohjoisen muslimialueella laajennettiin šaria-lain soveltamista vuonna 1999. Etelän kristityillä alueilla syntyvyys on laskenut selvästi, mutta pohjoisessa säilynyt korkeana ja ajoittain kasvanut. Vuonna 2013 kristityt tytöt kävivät koulua keskimäärin yhdeksän vuotta, šaria-alueen muslimitytöt vain kaksi vuotta.

Myös eliniän pitenemistä ja kuolleisuuteen vaikuttaneiden kulkutautien, sotien ja nälänhädän historiaa käsitellään kattavasti. Murto painottaa eliniänodotteen ja keskimäärin toteutuvan eliniän eroja. Eliniänodote kuvaa odotettua elinikää olettaen, että ikäluokittaiset kuolleisuudet pysyvät nykytasoillaan. Mikäli kuolleisuus jatkaa alenemistaan, keskimääräinen elinikä muodostuu elinaikaodotetta korkeammaksi. Viime aikoina ero on ollut Suomessa kymmenen vuoden luokkaa. Näin ollen melkein puolet vuonna 2020 syntyneistä tyttövauvoista elänee satavuotiaiksi.

Eliniän pidentyminen ei kuitenkaan ole itsestäänselvyys. Yhdysvalloissa perinteiset suuret erot eri etnisten ryhmien välillä ovat viime vuosikymmenen aikana kaventuneet, mutta koulutusryhmien väliset erot ovat kasvaneet. Terveydestä näyttää tulleen luokkakysymys. Matalasti koulutetut valkoiset miehet ovat selkeitä häviäjiä tässä kehityksessä, jota taloustieteilijät *Angus Deaton* ja *Anna Case* (2020) popularisoivat käsitteellä epätoivon kuolema (*death of despair*).

Väestökehityksen tarkastelun kolmas kokonaisuus käsittelee kansainvälisen siirtolaisuuden - niin pakolaisuuden kuin työn perässä muuttamisen - pitkää historiaa sekä muuttoliikkeen vaikutuksia.

Eurooppa oli pitkään sivussa viime vuosikymmenien suurista pakolaisaalloista. Jugoslavian hajoamissodat, Syyrian verinen sisällissota sekä viimeisimpänä Venäjän hyökkäyssota Ukrainaan ovat muuttaneet tilannetta. Suomessa suurin muutos ihmisvirroissa oli vuoden 2015 pakolaisaalto, jolloin maahamme saapui yli 32 000 turvapaikanhakijaa.

Tulevaisuuden uudet riskit koskevat ilmastopakolaisuutta ja sen alueellista suuntaa. Absoluuttisesti suurin riski on Saharan eteläpuolisessa Afrikassa, suhteessa väestöön Pohjois-Afrikassa. Kaikista köyhimmillä ei ole resursseja muuttaa toiseen maanosaan. Köyhyys sitoo ihmisiä alueen sisäiseen muuttoliikkeeseen. Muuttoliike on yleisempää jo vähän vaurastuneista maista. Eurooppaan suuntautuvan muuttopaineen mittaluokka Saharan eteläpuolisesta Afrikasta on kuitenkin suuri: IMF:n arvion mukaan noin 31 miljoonaa ihmistä seuraavan 30 vuoden aikana.

Maahanmuuton näköalojen arviointia

Nettomaahanmuutto Suomeen on ollut 2000-luvulla vakaata, vuosittain noin 12 000–18 000 henkeä. Vaikka liikkuvuus unionin alueella on vapaata, maahanmuutto ja siihen liittyvä keskustelu keskittyvät pitkälti unionin ulkopuolelta tulevaan muuttoliikkeeseen.

Muuttoliikettä koskevissa kirjan luvuissa Murto nostaa esille politiikkarelevantteja huomioita, mutta ei konkreettisia toimenpide-ehdotuksia. Aihepiirin käsittely on varsin laaja-alaista ja hengeltään maltillista.

Maahanmuuton ohjaukseen tarvitaan positiivisia keinoja. Kanadassa muuttajia on valikoitu pisteytysjärjestelmällä. Sellainen sopii huonosti pienen kielialueen maalle, joka kuuluu suureen vapaan maahanmuuton alueeseen. Ikätai koulutusvaatimuksia voisi meillä asettaa vain EU:n ulkopuolisille tulijoille. Kanadankin menestyksen taustalla on monia tekijöitä. Korkeakoulutus on vetovoimaista ja tutkinnon suorittaminen on hyvä tapa tavoitella maahanmuuttolupaa. Lisäksi humanitaarisella maahanmuutolla ja perheiden yhdistämisellä on ollut iso merkitys.

Suomessa turvapaikan myöntämisen kriteereitä on kiristetty. Lähtökohdat asianmukaiseen maahanmuuttajien ja vierastyövoiman vastaanottoon ovat hyvät. Monimutkaiset, hitaat ja vaikeaselkoiset lupaprosessit hidastavat silti kaikkien maahanmuuttajien tuloa.

Kriisimaista pakolaisina tulevilla on usein alhainen koulutus jo lähtömaansa ongelmien takia. Keskimäärin Suomeen muuttajat ovat varsin hyvin koulutettuja. Korkeakoulutetuilla maahanmuuttajilla on kuitenkin vaikeuksia saada koulutustasoaan vastaavia töitä. Tutkintojen vertailtavuus ja kielitaitovaatimukset ovat hidasteita, eikä Suomeen ole helppo tulla asumaan perheen kanssa.

Yritysten ja tutkimuksen kilpailukyvyn kannalta kansainvälisen osaamisen rekrytointi on tärkeää, vaikka väestöpolitiikan kannalta huippuasiantuntijoiden merkitys on pieni. Muutamien ammattiryhmien kohdalla voi muiden Pohjoismaiden esimerkin perusteella odottaa suuria muutoksia: ulkomaisten tai ulkomailla opiskelleiden lääkäreiden määrät kasvavat, ja isot yksityiset toimijat rekrytoivat hoitajia ulkomailta.

Yhteiskunta säätelee välillisesti maahanmuuttajien pysyvyyttä perheenyhdistämissäännösten kautta. Kun perheiden yhdistämisen edellytykset ovat tiukat, saamme enemmän vierastyövoimaa ja vähemmän pysyviä maahanmuuttajia. Vierastyövoiman käyttöön liittyvistä eettisistä kysymyksistä ei meillä ole juuri keskusteltu.

Maahanmuuttajien integroitumisen haasteet keskittyvät muutamiin ryhmiin, jos kohta maahanmuuttajat työllistyvät Suomessa kaiken kaikkiaan heikommin kuin läntisissä teollisuusmaissa yleensä. Pitkä kotihoidontuki hidastaa integrointia vähentämällä naisten työhön osallistumista monilapsisissa maahanmuuttajaperheissä. Ruotsissa naisten työllisyysaste on vastaavissa ryhmissä noin kaksinkertainen. Pakolaistaustaiset nuoret miehet ja erityisesti maahanmuuttajanaiset on tärkeä saada koulutettua ja mukaan työelämään.

Erityisen huolestuttavaa on, että maahanmuuttajien lasten koulutus jää usein liian lyhyeksi. On laiha lohtu, että heikoista olosuhteista ja huono-osaisimmilta alueilta tulevilla suomalaistaustaisilla lapsilla koulutustaso jää keskimäärin lähes yhtä matalaksi. Tarvittavat korjaavat toimenpiteet ovat yhdensuuntaisia ja lähtevät perheiden voimavarojen tukemisesta ja varhaiskasvatuksesta.

Asuinalueiden ja koulujen segregaatio pahentaa ongelmia, hankaloittaa hyvän kielitaidon hankkimista ja työllistymistä toisessakin polvessa. Erot eri maahanmuuttajaryhmien välillä ovat kuitenkin suuret. Baltian maista ja Aasiasta tulleiden lapset pärjäävät paremmin kuin kantaväestö.

Maahanmuuton osalta tavoiteltava väestökasvu voi osittain toteutua myös paluumuuton kautta. Lähinaapurissamme Ruotsissa on arvioiden mukaan yli 700 000 suomalaistaustaista asukasta muuttaneiden lapset ja lapsenlapset mukaan lukien. Paluumuuton näköaloja tai sitä aktivoivia toimenpiteitä ei kirjassa käsitellä.

Poikkeuksellisen matalan syntyvyyden dilemma

Suomen väestökehitys erkaantui 2010-luvulla muista Pohjoismaista usealla mittarilla. Suomen kokonaishedelmällisyys laski historiallisen alhaiselle tasolle. Pitkän aikavälin väestöennusteissa Pohjoismaiden väliset erot kasvavat. EU:n komission tuoreimman väestöennusteen 2019–2100 horisontti on (liiankin) pitkä, mutta skenaario on omiaan havainnollistamaan suuria eroja talouksien kasvupotentiaalissa.

Suomi on komission laskelman mukaan työikäisten määrän kehityksessä samassa viiteryhmässä Italian ja Portugalin kanssa. Työikäisten määrä vähenee Suomessa runsaat puoli miljoonaa eli 17 prosenttia. Vuotuinen lasku on keskimäärin 0,4 prosenttia, mutta Ruotsissa vastaava nousu on 0,3 prosenttia. Ruotsilla on siis vuositasolla talouden kasvupotentiaalia työikäisen väestön kautta noin 0,7 prosenttiyksikköä enemmän kuin Suomella. Ero juontaa pääosin syntyvyydestä sekä lähtötilanteessa että ennusteessa. Skenaarioiden toteutuessa yhteiskuntien kehitys ja edellytykset hyvinvointipolitiikan rahoitukseen ja julkisen velan hallintaan olisivat Suomessa ja Ruotsissa hyvin erilaiset.

Euroopan unioni ja usea Euroopan maa ovat laatineet väestöohjelmia tukeakseen väestön uusiutumista, syntyvyyttä ja perheystävällisyyttä, tasaisempaa aluekehitystä ja tervettä ikääntymistä. Myös Suomi on edistänyt väestöpoliittista tutkimusta ja keskustelua päätöksenteon tueksi. Valtioneuvoston kanslian vuonna 2021 julkaisema *Syntyvyyden toipuminen ja pitenevä elinikä. Linjauksia 2020-luvun väestöpolitiikalle* on kattava selvitys, jonka laati tutkimusprofessori *Anna Rotkirch* Väestöliitosta.

Lähtökohtamme on nurinkurinen: missään muualla ei ole yhtä runsasta ja kehittynyttä perhepolitiikkaa ja alhaista syntyvyyttä kuin Suomessa. Sekä Murto että Rotkirch nostavat yhdeksi keskeiseksi havainnoksi lapsettomien, erityisesti miesten, poikkeuksellisen korkean osuuden. Lapsettomuus liittyy miehillä matalaan koulutustasoon sekä pitkäaikaisten parisuhteiden ja elämänhallinnan puutteisiin. Ongelmien lähteet ovat jo lapsuudessa, nuoruudessa, peruskoulussa ja toiseen asteen koulutuksessa.

Ryhmä on suuri. Nuoria miehiä, jotka eivät ole työssä, koulutuksessa tai ase- tai siviilipalveluksessa on noin 48 000. Heidän kiinnittymisensä työhön, parisuhteeseen ja sitä kautta lasten isiksi nostaisi syntyvyyttä ja lievittäisi uudenlaista vanhemmuuden luokkajakoa.

Oppivelvollisuuden pidentäminen on tuore esimerkki politiikkainterventiosta, jolla pyritään puuttumaan matalan sosioekonomisen aseman periytyvyyteen. Alisuoriutuvien oppilaiden tukeminen ja ammatillisen koulutuksen resursoinnin ja sisällön kehittäminen ovat avainasemassa.

On yllättävää, että Murto ei juurikaan käsittele eri ikä- ja väestöryhmien työvoimaan osallistumisen ominaispiirteitä ja sen nousuun liittyvää kasvupotentiaalia. Pelkän perusasteen varassa olevien nuorten miesten kiinnittyminen työhön kohentaa myös taloudellista huoltosuhdetta. Keskeinen ero Suomen ja muiden Pohjoismaiden työvoimaosuuksissa ja työllisyy-

dessä on meillä yli 50-vuotiaiden miesten heikommassa työmarkkinatoimijuudessa. Se nostaa kysymyksen tämän väestöryhmän terveyden ja hyvinvoinnin tilasta ja sitä kohentavista toimenpiteistä.

Väestöpolitiikan linjauksia ja ikääntyvän väestörakenteen moninaisia seurauksia pohtivat pääosin sosiaalitieteilijät. Talous- ja sosiaalitieteilijöiden vuoropuhelulle olisi Murron kirjassa avautunut luonteva paikka, mikäli hän olisi esittänyt näkemyksiään Valtioneuvoston kanslian raportin tai *Heikki Hiilamon* (2021) kirjan *Syntymättömät lapset, Väestökysymys Suomen perhepolitiikassa* päätelmistä.

Murto toteaa, että hänen oman kiteytyksensä taustalla on valinta siitä, mitä lähteitä painottaa ja miten niitä tulkitsee. Populaarissa tietokirjassakin tätä punnintaa olisi suonut lukijalle avattavan. Kattavan lähdeluettelon sijaan kirjoittaja viittaa tekstin sisällä vain muutamiin keskeisiin ajatteluaan virittäneisiin julkaisuihin.

Eläkejärjestelmän arviointia

Työeläkealan keskeisenä toimijana ja ekonomistina Murron olisi odottanut pohtivan laveasti eläkejärjestelmän mahdollisia kehittämistarpeita taloudellisen kestävyyden, työelämän muutosten ja sukupolvien oikeudenmukaisuuden näkökulmista. Tähän odotukseen kirja ei juuri vastaa.

Suomalaisessa eläkejärjestelmässä on eläkevaroja absoluuttisesti ja suhteessa talouteen enemmän kuin koskaan aikaisemmin. Kansainvälisillä kärkisijoilla emme kuitenkaan ole. Lisäksi eläkevarojen kasvu on viimeisten runsaan kymmenen vuoden aikana tullut puhtaasti sijoitustuotoista, sillä maksettujen eläkkeiden määrä on ylittänyt eläkemaksutulon.

Nykyiset varat riittävät kattamaan tulevista vastuista arviolta 20–25 prosenttia. Loppuosa on kerrytettävä palkkatulojen perusteella maksettavilla eläkevakuutusmaksuilla. Yrittäjien ja maatalousyrittäjien eläkejärjestelmässä ei ole rahastointia. Niissä vuosittaiset eläkevakuutusmaksut eivät riitä kattamaan maksussa olevia eläkkeitä, ja valtio on hoitanut erotuksen.

Eläkejärjestelmä perustuu pääosin sukupolvien väliseen sopimukseen (*pay-as-you-go*) samoin kuin koko ikäsidonnaisten hoiva- ja hoitopalveluiden rahoitus. Väestörakenteen muuttuessa maksajien joukko vähenee, mikä nostaa huolta rahoituksen kestävyydestä ja sukupolvien välisestä oikeudenmukaisuudesta.

Murto ei ehdota muutoksia työeläkejärjestelmään eikä ota kantaa ajankohtaiseen keskusteluun yrittäjien YEL-eläkkeistä. Hän ei myöskään ehdota eläkevarojen kerryttämistä maksutasoa nostamalla ja katsoo, että eläkejärjestelmällä on hyvin aikaa reagoida mahdollisiin tulevaisuuden maksupaineisiin.

Kirjassa käytetty Eläketurvakeskuksen (ETK) pitkän aikavälin rahoituspainelaskelma on vuodelta 2019. Kaksi keskeisintä eläkejärjestelmän kestävyyteen vaikuttavaa tekijää ovat eläkevarojen tuotto ja syntyvyys. ETK:n uusimman, tänä syksynä julkaistun painelaskelman mukaan yksityisalojen työeläkemaksun nousupaine olisi entisestään selvästi vähentynyt, liki poistunut (ETK 2022). Sijoitustoiminnan kolmen viime vuoden huipputuloksilla on ratkaisevan tärkeä vaikutus raportin 80 vuoden aikavälin tuloksiin. Tänä vuonna sijoitustuotot ovat olleet selvästi negatiivisia ja eläkevarojen määrä on vähentynyt useilla miljardeilla.

Korko- ja inflaatioympäristön epävarma kehitys sävyttää tulevaisuuden rahoitusriskejä. Murto ehdottaa pohdittavaksi, että parempia tuottoja tavoiteltaisiin eläkesijoitusten riskitasoa

nostamalla. Samalla olisi mielestäni tähdellistä arvioida, miten näkemykset pitkän aikavälin talouskasvusta Suomessa ja maailmantaloudessa heijastuvat eri sijoituskohteiden tuotto-odotuksiin. Eläkkeiden rahoitus on entistä enemmän sijoitustuottojen varassa.

Entä yhteiskunnan sosiaalinen kestävyys?

Ikääntyvän väestörakenteen sosiaalisia ja poliittisia seurauksia sekä sukupolvien välistä oikeudenmukaisuutta koskeva ymmärryksemme on toistaiseksi puutteellista. Murto arvioi, että väestön vanheneminen hidastaa yhteiskunnan uudistusvauhtia. Kansakunnasta tulee konservatiivinen ja säilyttävä. Tätä vahvistaa Murron mukaan perustuslaki, joka määrittelee oikeudet ilman viittauksia todellisiin fyysisiin tai taloudellisiin rajoitteisiin.

Murron esiin nostama kysymys on minusta tärkeä. Perustuslakiasiantuntijat puhuvat politiikan oikeudellistumisesta. Kansalaisten taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia on perustuslaissa pitemmän ajan kuluessa vahvistettu, mikä asettaa rajoituksia eduskunnan poliittiselle harkintavallalle. Sote-uudistuksesta tuli politiikan oikeudellistumisen näkyvä rajapyykki johtuen uudistuksen poikkeuksellisen suuresta mittaluokasta, uudenlaisista perustuslakikysymyksistä ja asian ympärille muodostuneista jyrkkärajaisista politiikan jakolinjoista. Kyse ei ole tulkintojen politisoitumisesta tai niiden alistamisesta taloudellisille tai muille edellytyksille, vaan jo vuosikymmeniä sitten liikkeelle sysätyn perustuslaki- ja perusoikeuskehityksen ilmentymästä.[1] Oikeudellistumisen näkyväksi tulo on antanut kipinän tarpeelliselle punninnalle perusoikeuksien ja demokratian tasapainosta.

Risto Murron kirja on laajaan tilasto- ja tutkimusaineistoon pohjautuva puheenvuoro väestökasvun tarpeellisuudesta talouden ja hyvinvoinnin mahdollistamiseksi. Jotta talouskasvumme olisi Ruotsin tasoa, meillä pitäisi vuonna 2060 olla 500 000 suomalaista enemmän kuin mitä nykyinen väestöennuste olettaa. Vaikka muitakin kiinnekohtia voisi asettaa, naapurimaiden vertailua voi pitää yksinkertaisena lähtökohtana viestin havainnollistamiseksi.

Kirja on kiinnostava, sujuvasti kirjoitettu ja hengeltään maltillinen puheenvuoro, jota sosiaali- ja taloushistorialliset tarkastelut rikastavat. Taustalla on kustantajan ehdotus, jota kirjoittaja on tarkentanut oman kiinnostuksensa ja näkemyksensä pohjalta. Se, että kirjoittaja ei itse ole väestötutkija, vaan työeläkejärjestelmän tuntija ja ekonomisti, olisi avannut kiinnostavan mahdollisuuden eksplisiittiselle vuoropuhelulle sosiaalitieteilijöiden kanssa sekä hyvinvointivaltion sukupolvisten välisten sitoumusten tarkemmalle arvioinnille. Tähän odotukseen ei kirja täysin vastaa. □

[1] *Ks. esim. Laakso (2020).*

Kirjallisuus:

Case, A. ja Deaton, A. (2020), *Deaths of Despair and the Future of Capitalism,* Princeton University Press, Princeton, NJ.

ETK (2022), Tikanmäki, H., Reipas, K., Lappo, S., Merilä, V., Nopola, T. ja Sankala, M: *Lakisääteiset eläkkeet. Pitkän aikavälin laskelmat 2022,* Eläketurvakeskuksen raportteja 05/2022, https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-691-351-6.

Hiilamo, H. (2021), *Syntymättömät lapset – Väestökysymys Suomen perhepolitiikassa*, Into Kustannus, Helsinki.

Laakso, V. (2020), ”Politisoitunut perustuslakivaliokunta? Perustuslakivaliokunta uuden valtiosääntöistymisen valossa, tarkastelussa perustuslakivaliokunnan toiminta Sipilän hallituksen sote- ja maakuntauudistushankkeen yhteydessä”, Pro Gradu -tutkielma, Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta, https://urn.fi/URN:NBN:fife20201217101226.

Rotkirch, A. (2021), *Syntyvyyden toipuminen ja pitenevä elinikä: Linjauksia 2020-luvun väestöpolitiikalle,* Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 2021:2, http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-073-8.